

მეფა სალიანი

რთული ელიზიური კონსტრუქციები სვანურში

(სვანური ენის ქრესტომათიის მიხედვით)

როგორც ცნობილია, ქართველურ ენათა შორის ხმოვანთა ყველაზე რთული სისტემა სვანურშია წარმოდგენილი. მასში დასტურდება ზოგად ფონეტიკაში ცნობილი მრავალი სახის ბგერითი ცვალებადობა.

ამჯერად ჩვენი ყურადღება მიიქცია ხმოვანთა შეერთების წესებმა სვანურში, კერძოდ, რთულმა ელიზიურმა კონსტრუქციებმა¹, რომელიც იქმნება სამი ან (იშვიათად) ოთხი სიტყვის შეერთების შედეგად. ამ შემთხვევაში მიღებულ კონსტრუქციაში იქმნება შესაბამისად ორი ან სამი ელიზიური კომპლექსი, რომელშიც მონაწილეობას იღებს როგორც იდენტური, ასევე არაიდენტური ხმოვანთა კომპლექსები და, მორფემათა ზღვარზე, ხდება ამ ხმოვანთკომპლექსების გამარტივება სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესის გზის გავლით.

აქამდე სპეციალურ ლიტერატურაში მსგავს რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებზე² ყურადღება არ ყოფილა გამახვილებული.

საანალიზო მასალამ³ საშუალება მოგვცა გამოგვევლინა რთული ელიზიის ნიმუშები სვანური ენის ორ დიალექტში — ბალსზემოურსა და ბალსქვემოურში. რაც შეეხება ქვემოსვანურ დიალექტებს, იქ რთული შედგენილობის ელიზიის შემთხვევები ვერ დავადასტურეთ.

ელიზია, როგორც ცნობილია, სვანურ ენაში ძალზე გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენაა, რომელსაც ერთგვარ სისტემადაც კი აქცევს ხმოვანთა კომპლექსების დიდი უმრავლესობა (ქალდანი 1953, 193). მისი შესწავლა საკმაოდ საინტერესო სურათს იძლევა სვანური ენის ფონეტიკის თვალსაზრისით. იგი მხოლოდ ხმოვნის უბრალო გაქრობას კი არ გულისხმობს, არამედ აქ ადგილი აქვს სხვადასხვა ფონეტიკურ პროცესებს (უმლაუტს, სიგრძეს, ხმოვანთა შერწყმას, დიფთონგიზაციას, . . .).

რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში მონაწილე ხმოვნები კომპლექსთა შემდეგ კომბინაციებს იძლევიან სვანურში: ა+ა, ა+ჰ, ა+ჰ, ა+ე, ა+ო, ე+ე, ე+ა, ე+ჰ, ე+ი, ე+ო, ი+ი, ი+ა, ი+ჰ, ი+ე, ი+ო, ო+ა, უ+ა, უ+ე, უ+ო.

ეს ხმოვანთკომპლექსები შეიძლება დავეყოთ ორ ნაწილად:

¹ კონსტრუქცია როგორც მეტყველების ფაქტი.
² რთული ელიზიური კონსტრუქცია არის დასრულებული აზრის მქონე სიტყვათა შეხამება.
³ ძირითადად ვეყრდნობით „სვანური ენის ქრესტომათიის“ მასალებს.

1. იდენტური: ა+ა, ე+ე, ი+ი და

2. არაიდენტური: ა+წ, ა+წ, ა+ე, ა+ო, ე+ა, ე+წ, ე+ი, ე+ო, ი+ა, ი+წ, ი+ე, ი+ო, ო+ა, უ+ა, უ+ე, უ+ო.

ჩვენი მიზანია, გავარკვიოთ თუ რა ფონეტიკურ სახეცვლილებას განიცდიან ეს კომპლექსები სვანური ენის დიალექტებში.

მიღებული თვალსაზრისის შესაბამისად, ელიზია ხმოვანთა ყველა ამ კომპლექსისათვის არის დამახასიათებელი, გარდა ე+ი და ი+ი კომპლექსებისა (ქალდანი 1953, 196), თუმცა ი+ი კომპლექსის ელიზიის შემთხვევებიც გამოვლინდა როგორც მარტივ (საღლიანი 2001, 190-193), ასევე რთულ ელიზიურ ფორმებში და ე+ი კომპლექსის ნიმუშებიც დადასტურდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ „საერთოქართველურში ორი ხმოვანი ფონემა არ ივარაუდება ერთმანეთთან უშუალო მეზობლობაში, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც ისინი სხვადასხვა მორფემის კუთვნილებას წარმოადგენენ“ (მაჭავარიანი 1966, 4). გარდა ამისა, ქართული ენის ვოკალიზმის პარადიგმატული და სინტაგმატური ანალიზის შედეგად დადგინდა, რომ ამ ენის ფონემატური სტრუქტურა კრძალავს ხმოვანთა უშუალო მეზობლობას, აქედან გამომდინარე, „მორფემულ საზღვარზე ხმოვანთა კომპლექსის ცვლილება უნდა წარიმართოს ამ კომპლექსის დაშლისაკენ, ე. ი. ხმოვანთა კომპლექსის სუპერაცია გამოხატული იქნება ორი ხმოვნის უშუალო მეზობლობის მოშლით, რომელიც ენაში შეიძლება განხორციელდეს სხვადასხვა გზით“ (უთურგაიძე 1976, 32).

აღნიშნულ საკითხზე ყურადღება გაამახვილა შ. ძიძიგურმა, რომელმაც ქართული და ზანური ენების დიალექტთა პრეფიქსულ კომპლექსებში მომხდარი ცვლილებების მიხედვით გამოყო სამი A, B, C რიგის კომპლექსები. სამივე რიგი, ფონეტიკური თვალსაზრისით, გარკვეულ კანონზომიერებას ამჟღავნებს. A რიგის კომპლექსებში (ფართო+ვიწრო) ადგილი აქვს რეგრესულ ასიმილაციას... B რიგის კომპლექსებში (ვიწრო+ფართო) ადგილი აქვს დისიმილაციას, უკეთ — დიფთონგიზაციისაკენ მიდრეკილებას... C რიგის კომპლექსები ისწრაფვიან შერწყმისაკენ, თუ იდენტური ხმოვნებია..., ე. ი. ყველა რიგის (A, B, C) ხმოვანთა კომპლექსი ისწრაფვის ერთხმოვნობისაკენ: კომპლექსის განვითარების საბოლოო საფეხურია ერთ ხმოვანზე დასვლა“ (ძიძიგური 1946,32).

თ. უთურგაიძის აზრით, „A, B, C რიგის კომპლექსთა სწრაფვა ერთხმოვნობისაკენ წარმოადგენს ენის ფონემატური სტრუქტურის დაწოლის შედეგს. ქართულისნაირი მდგომარეობაა ზანურშიც (უფრო დასრულებული სახით); ანალოგიური ვითარება ჩანს სვანურშიც“ (უთურგაიძე 1976, 33).

სვანური მასალის ანალიზის შედეგადაც გაირკვა, რომ „A და C რიგის კომპლექსები გრძელხმოვიან დიალექტებში, მორფემათა მიჯნაზე, იშლება ორი ხმოვნის სრული შერწყმით ან დიფთონგიზაციის გზით. B რიგის კომპლექსებში მხოლოდ სრული შერწყმის შედეგად მიღებული გრძელი ხმოვნები გვაქვს. გრძელხმოვიანი დიფთონგები ამ რიგის კომპლექსებში არ წარმოიქმნება“ (გაზდელიანი

1999, 101).

რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში მომხდარი ცვლილებების შესაბამისად სავესებით შესაძლებელია, ღიაობის მიხედვით, A, B, C რიგის კომპლექსები გამოვყოთ:

A (ფართო+ვიწრო)	B (ვიწრო+ფართო)	C (თანაბარი ღიაობის ხმოვნები)
ა+ე	ო+ა	ე+ო
ა+ო	ე+ა	ა+ა
ე+ი	ი+ე	ე+ე
ა+წ	ი+ა	ი+ი
	ი+ო	ე+წ
	უ+ე	ა+წ
	უ+ო	
	უ+ა	
	ი+წ	

ცალ-ცალკე განვიხილავთ იდენტურ და არაიდენტურ ხმოვანთკომპლექსებს.

1. იდენტური ხმოვანთკომპლექსები

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იდენტურ ხმოვანთაგან რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში მონაწილეობენ ა+ა, ე+ე და ი+ი კომბინაციები. ამათგან პირველი ორი (ა+ა, ე+ე) კომპლექსი ერთდროულად შეიძლება შეგვხვდეს ხოლმე ერთ ფრაზაში და ორივე კომპლექსში იდენტური ხმოვნები ერთმანეთს შეერწყმის ბალსზემოურ დიალექტში:

ქ'ზგერ'ერქას ← ქა აზგერე, ერქას [ა+ა და ე+ე]

... მარე ... ამჟინ ... **ქ'ზგერ'ერქას** ჟიქან ფაყუს ხაგემ 'აღეს' „ადამიანი („კაცი“) ასე რომ დაამთავრებს, მაშინ ზემოდან ქუდს ახურავს („ა-დგ-ამ-ს“) ამას“ (1) 119:5

ქ'ნსკინ'ენწარ ← ქა ანსკინე ენწარ [ა+ა და ე+ე]

აღ ზურალ'ღ' ... **ქ'ნსკინ'ენწარ** ჩაღდწყხწქა ი ჩუქტუნ ჟ'ესბჰჰჰჰ „ეს („ამ“) ქალი („ქალმა“) გაღმობტა („ისკუბა“, შღრ. ქართ. „ა-სკინ-კილა“) თურმე აივნიღან (შღრ. ქართ. „ჩარღახ-ი“) და ქვემოთ დაასკღა“ (1) 62:27

ასეთ ელიზიურ ერთეულში ძირითადად მონაწილეობენ ისეთი ზმნები, რომლებიც ანლაუტშიც ხმოვნით არიან წარმოდგენილი და აუსლაუტშიც; ელიზიის შედეგად ეს ხმოვნები ერთდროულად განიცდიან ცვლილებას.

როგორც ცნობილია, „ბოლოხმოვნიან და თავკიდურხმოვნიან ფუძეთა შეხვედრის დროს გრძელი ხმოვნების დიდი რაოდენობა მოღის იდენტურ ა+ა და ე+ე ხმოვანთკომპლექსებზე“ (გაზღელიანი 1999, 87), რაც ჩვენი საანალიზო მასალითაც დადასტურღა.

ა+ა და ე+ე კომპლექსის ელიზიისას გაღამწყვეტი აღმოჩნღა მეორე კომპონენტი, რომელიც მის წინ მღგომ იდენტურ ხმოვანს იერთებს და ვიღებთ გრძელ

ხმოვანს. „ორი ხმოვნის შერწყმა ერთ გრძელ ხმოვნად სვანურისათვის ჩვეულებრივი მოვლენაა“ (შარაძენიძე 1985, 150; 1946, 310).

ხმოვანთა სიგრძე, სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, ისტორიულად ყოველთვის ფონეტიკურადაა მოტივირებული. ჩვენს შემთხვევაში სიგრძის მიზეზი ნათელია, რადგანაც საქმე გვაქვს კომბინატორულ სიგრძესთან, რომელიც ორი ხმოვნის შერწყმის შედეგია.

რაც შეეხება იდენტურ **ო+ი** ხმოვანთა კომპლექსს, იგი რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში იშვიათობას წარმოადგენს. „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ **ო+ი** ხმოვანთა ელიზიის ორიოდე მაგალითი დადასტურდა და ისიც ბალსქვემოურ დიალექტში. სვანური ენის სხვა დიალექტებში **ო+ი** კომპლექსის ელიზიის (გვულისხმობთ რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებს) არც ერთი მაგალითი არ შეგვხვდრია.

ე. გაზდელიანი თავის საკანდიდატო დისერტაციაში სვამს შემდეგ კითხვას: „იდენტურ ხმოვანთა კომპლექსებში მომდევნო ხმოვანი იერთებს წინამავალს, თუ პირიქით“? მისი აზრით, „რაკი სხვადასხვა ხმოვნიან კომპლექსებში მომდევნო ხმოვანი იერთებს წინამავალს, იდენტურ ხმოვანთა კომპლექსებშიც მსგავსი ფონეტიკური პროცესი უნდა ვივარაუდოთ“ (გაზდელიანი 1999, 88).

2. იდენტური და არაიდენტური ხმოვანთკომპლექსები

რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში, ერთ ფრაზაში, ძირითადად, მონაწილეობენ როგორც იდენტური, ასევე არაიდენტური ხმოვანთკომპლექსები, მაგ.:

ქ'ადზგერ'ეჩქას' ← ქა **ადზგერი**'სხ', **ეჩქას** [ა+ა და **ო+ე**]

... ზურალ'წარ' 'ალას' ... **ქ'ადზგერ'ეჩქას** ჟი ლუთუედს ჟი იკედხ შენთეჟინ ი ჟ'ასდგუიხ „ქალები ამას რომ დაამთავრებენ, მაშინ ამოხვეულს² ხელში აიღებენ და დაწნავენ ხოლმე“ (1) 127:37

მ'აჯურტყუინ'ედო³ ← მი **აჯურტყუინე**, **ედო** [ო+ა და **ე+ე**]

‘თხერედ ხნქუე ქათლადნ ნბზულს’: „ს'იმჟ'ამურტყუინე, ქათლადნ ნბზულ, **მ'აჯურტყუინ'ედო**“? — მგელმა უთხრა ნახევარქათამას: „შენ როგორ გადამყლაპავ, ნახევარქათამავ, მე გადამყლაპავ, თორემ“? (1) 211:7

¹ როგორც ცნობილია, ელიზიის დროს თანამედროვე სვანურ მეტყველებაში, ჩვეულებრივ, წინმდგომი სიტყვის აულაუტისა და მომდევნო ლექსემის ანლაუტის ხმოვანთა შერწყმა ხდება ხოლმე, აქ კი განსაკუთრებულ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე — პირველ სიტყვაში (**ქ'ადზგერისხ** — „დაამთავრებენ“), როგორც ვხედავთ, დაკარგულია მთელი მარცვალი. „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ შესაძლოა კიდევ დაიძებნოს მსგავსი მაგალითები.

² იგულისხმება ძაფი.

³ „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ წარმოდგენილი ტექსტი (**ქათლადნ ნბზულ** — „ნახევარქათამა“) ჩაწერილია სოფ. მაზერში 1932 წელს ა. შანიძის მიერ თავშეხერგიანისგან, რომელიც ბალსქვემოური დიალექტის წარმომადგენელია. ტექსტში ბალსქვემოურის გავლენაც იგრძნობა. როგორც ჩანს, მთქმელი დიდი ხნის გათხოვილია სოფ. მაზერში. არც ერთი გრძელი ხმოვანი ტექსტში არ შეგვხვდრია, ხოლო, რაც შეეხება რთულ ელიზიურ ფორმებს, ისინი რამდენჯერმეა ნახმარი. ბალსქვემოურის გავლენა ამ ტექსტში აშკარად იგრძნობა, რასაც რთული ელიზიური კონსტრუქციებიც ადასტურებენ. ისინი ბალსქვემოურ ნაწილში მხოლოდ ამ ტექსტში გვხვდება, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ რთული ელიზიური კონსტრუქციები ბალსქვემოური მეტყველებისთვის უცხო იყოს. თანამედროვე სვანურ მეტყველებაში ამის არა ერთი მაგალითი დასტურდება.

ბალსზემოურ დიალექტში ორსავე შემთხვევაში საქმე გვაქვს მომდევნო ხმოვნის დაგრძელებასთან; ე. ი., რთული ელიზიური კონსტრუქციების შემთხვევაში დაგრძელების მიმართულება უმეტესად პროგრესულია, გავლენა კი — რეგრესული.

ქვემოთ წარმოვადგენთ მორფემათა საზღვარზე შექმნილ ხმოვანთა კომპლექსებში მომხდარ ცვლილებებს და შევეცდებით ვაჩვენოთ ყველა ის მორფოფონემატური თავისებურებანი, რაც ამ ხმოვანთკომპლექსებთან დაკავშირებით ვლინდება ზემოსვანურ დიალექტებში:

1. ა+ა. ბალსზემოურ დიალექტში (თანაბარი ღიაობის) ა+ა კომპლექსის შემთხვევაში, მ. ქალდანის მოსაზრების თანახმად, ელიზიის ნაცვლად ხმოვანთა შერწყმასთან გვაქვს საქმე, რის შედეგადაც გრძელ ხმოვანს ვიღებთ (ქალდანი 1953, 194).

„სვანური ენის ქრესტომათიაში“ ა+ა კომპლექსის შემცველი საკმაოდ მდიდარი მასალაა წარმოდგენილი:

ამხანტუთესგ'ანანდ ← ამხანტუთესგა ანანდ ← ამხანტუთესგა ანანდ [ა+ა=ან]

ამხანტუთესგ'ანანდ ქუთერწლარ¹ „ამაში შევიდნენ მექორწილები („ქორწილ-ებ-ი“)“ (1) 155:27

ქუაბთესგ'ანანდ² ← ქუაბთესგა ანანდ ← ქუაბთესგა ანანდ [ა+ა=ან]

ამხანტუთესგ³ მიჩა ხეხუ ათჳან ი გულ ავანდ, მან ქუაბთესგ'ანანდ მიჩა ჳან „ერთხელაც („ერთზე“) თავისი („მისი“) მეუღლე („ცოლი“) უკან გაჰყვა და მიხვდა („გულ-ად მოვიდა“), თუ რომელ („რა“) გამოქვაბულში („ქვაბ-რის-კენ-ში“) შევიდა („წავიდა“) თავისი („მისი“) მეუღლე („კაც-ი“)“ (1) 79:11

ა+ა კომპლექსის შემთხვევაში გადამწყვეტია მეორე კომპონენტი, რომელიც მმართველის როლს ასრულებს, ე. ი. იგი დამძლევი, წინა დასაძლევი ანუ მავლიზირებელი არის მეორე კომპონენტი, ხოლო პირველი — ელიზირებული.

ამრიგად, როდესაც ბალსზემოურში გვაქვს იდენტური ხმოვნები ა+ა, თითქმის ყოველთვის გრძელ ან იძლევა (ა+ა=ან), რაც ელიზიის კლასიკურ ნიმუშს წარმოადგენს.

2. ა+ან. ა+ა კომპლექსისაგან არ განიარჩევა თავისი მოქმედების შედეგებით ა+ან კომპლექსიც, რომელიც ბალსზემოურში ყოველთვის იძლევა ან (ქალდანი, 1953, 195), რთული ელიზიური კონსტრუქციებიც სწორედ ამას ადასტურებენ, მაგ.:

დილეგთესგ'ანან⁴ ← დილეგთესგა ანან ← დილეგთესგა ანან [ა+ან=ან]

¹ უნდა ყოფილიყო მექუთერწლა.

² მოცემული შესიტყვება რთულ ელიზიურ კონსტრუქციას ქმნის (ქუაბთესგ'ანანდ II ქუაბთესგა ანანდ), იგივე ვითარება გვაქვს მომდევნო ელიზიური ფორმის შემთხვევაშიც (ქუაბთესგ'ანანდ), რომელიც ერთხელ გვხვდება „სვანური ენის ქრესტომათიაში“. ამ ფორმებთან აპოსტროფი გამოტოვებული იყო. ამის შესახებ მსჯელობა გვექნება ქვემოთ.

³ „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ კორექტურული შეცდომაა, უნდა იყოს ამხანტუთეს.

⁴ „სვანური ენის ქრესტომათიაში“, როგორც ჩანს, კორექტურული შეცდომაა, რადგანაც ბალსზემოურ მეტყველებაში რთული თანდებულის შიგნით (-თესგა < -თესგა < -თესგა), მორფემათა ზღვარზე, აუცილებლად ხდება ხმოვანთა შერწყმა და ასეთ შემთხვევაში აპოსტროფიც

მეზგე ტყუეს ... მურყუმე **დილეგთე'სგ'ზგნა** „ოჯახი („მოსახლე“) ტყვეს კომპის დილეგში სვამდა („ა-დგ-ამ-დ-ა“)“ (1) 70:9

მიჩა-მიჩ'ვით'აძსგდა ← **მიჩა-მიჩა ვითე აძსგდა** [ა+ვ=ვ]

მეზგალ ტაბგარს¹ ჟი იკვდახ ი **მიჩა-მიჩ'ვით'აძსგდა** მვ ი ეჩეჟუ იდმარალხ „ოჯახები („მოსახლეები“) ტაბლებს აილებდნენ ხოლმე და თავ-თავის სახლში („ალაგ-რის-კენ“) მიჰქონდა („წაილებდა“) ყველას („ყველა“) და იქ ჰამდნენ („პურობენ“)“ (1) 17:17

ჩამოთვლილმა მაგალითებმა ცხადყო, რომ რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებშიც იგივე ვითარება გვაქვს ა+ვ კომპლექსის შემთხვევაში, როგორც მარტივ ფორმებში. ამ შემთხვევაშიც გადამწყვეტი აღმოჩნდა ბოლო კომპონენტი **ვ**, რომელიც მის წინ მდგომ **ა** ხმოვანს იერთებს და სავსებით იმსგავსებს.

სხვაგვარი მდგომარეობა გვაქვს ერთ შემთხვევაში:

პილართე'სგ'აძესგი ← **პილართესგა აძესგი** ← **პილართისგა აძესგი** [ა+ვ=ვ]

მეკლამელ ... ტუტეს **პილართე'სგ'აძესგი** ი ხაყლე როგუჰ ითქარს „მკითხავი („მეკენჰე“) ხელს პირთან მიიტანს ხოლმე და ელაპარაკება („ეუბნება“) ცერცვის მარცვლებს“ (1) 42:5

ამ მაგალითში **ა+ვ** კომპლექსი რატომღაც არ იძლევა გრძელ **ვ'**ს, მოსალოდნელი კი იყო დაგრძელება. რადგანაც გამონაკლისის სახით ეს ერთადერთი მაგალითი შეგვხვდა ამ პოზიციაში² სიგრძის გარეშე, ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ კორექტურულ შეცდომასთან გვაქვს საქმე.

3. **ა+ე=ე**. **ა+ე** კომპლექსის ელიზიის ნიმუშები, როგორც ეს სპეციალური ლიტერატურიდან ჩანს, სვანური ენის ოთხივე კილოში მოიპოვება მარტივ ელიზიურ ფორმებში, მაგრამ, რადგანაც რთული ელიზიური კონსტრუქციები მხოლოდ ზემოთხსენებულ დიალექტებში დადასტურდა, ამიტომ აქ საუბარი იქნება სწორედ ბალსზემოურის მონაცემებზე. **ა+ე=ე'**ს, ამგვარად წარმოგვიდგება ბალსზემოურში:

ალ'ეჯ'ერე ← **ალა ეჯლა, ერე** [ა+ე=ე]

ალ'ეჯ'ერე ბერ ლახე ჟერს იცუმენი, ეჩქას ამნოტუმ ქ'ზხკენხ „ეს იმითომ, რომ თუ ფრთებიანი ფიცარი³ მიწას იკრავს („ისმევს“), მაშინ ამით გაფხეკენ ხოლმე“ (1) 117:21

ამხაჟთე'სგ'ესწკატეხ⁴ ← **ამხაჟთესგა ესწკატეხ** ← **ამხაჟთისგა ესწკატეხ** [ა+ე=ე]

შესაბამის ადგილას უნდა იყოს წარმოდგენილი; **დილეგთე'სგ'ზგნა** ფორმის ნაცვლად ეწერა **დილეგთესგ'ზგნა**, რომელიც ჩავსწორეთ.

1. თოფურიასა და მ. ქალდანის „სვანურ ლექსიკონში“ ეს სიტყვა ასეა განმარტებული: 1. ტაბაკი, მაგიდა, სუფრა. 2. რელიგ. ტაბლა (სულეებისათვის გაშლილი სუფრა).

2 საუბარია „სვანური ენის ქრესტომათიის“ მასალაზე.

3 იგულისხმება კავის ფრთებიანი ფიცარი.

4 ელიზიის შედეგად მოსალოდნელი იყო გრძელი ხმოვნის მიღება (**ამხაჟთე'სგ'ესწკატეხ**), როგორც ჩანს, სიგრძე შემთხვევით არის გამოჩენილი.

ჯიჯტუწრ ამხანაჟთჳსგ'ესწკატენ ი საფლანჟ უმხანაჟ ლახტიხხ „ძვლები ამაში ჩააწყვეს და საფლავი ამოქოლეს („ერთმანეთს დაუბრუნეს“)“ (1) 106:21

მწნკუ'ნჯღ'ერე ← მწნკუთი, ეჯღა, ერე [ა+ე = ე]

ამჩიქქა ლემასგუ ქა შალ ხოდგენ ცხტადტს მწნკუ'ნჯღ'ერე ორწმდ უი დრსა ანტიხტუნას „ამასობაში („ამ დროზე“) ჟერ („პირველად“) ცეცხლს ოდნავ („ოდნავსავით“) ჩაუქრობენ ხოლმე საარაყე ქვაბს, იმიტომ („იმისთვის“), რომ თხლე¹ („ბუზალაყი“) არ გადმოვიდეს („აღებინოს“)“ (1) 135:17

როგორც მაგალითებმა აჩვენა, ა+ე კომპლექსის პირველი კომპონენტი ერ-წყმის მომდევნო კომპონენტს და გრძელ ხმოვანს ვიღებთ. ამ შემთხვევაშიც კომპლექსის მეორე კომპონენტი აღმოჩნდა წარმმართველი.

4. ა+ო = ო. „ა+ო კომპლექსი ელიზიურია, თუ ქა- და სგა-||ისგა- პრევერბები ერთვის ო ხმოვნით დაწყებულ ზმნას. ეს წესი მტკიცედ არის გატარებული ბალსქვემოურ კილოში, ხოლო ბალსზემოურსა და ლაშხურში წინა კომპონენტის შერწყმა ხდება მომდევნოსთან, რაც, როგორც წესი, ო ხმოვნის გაგრძელებას იწვევს (ქალდანი 1953, 200)“. „თუმცა ა+ო ხმოვანთა კომპლექსი შედარებით იშვიათად იქმნება, რადგან ცოტაა ო- ხმოვნით დაწყებული ლექსიკური ერთეულები (გაზდელიანი 1999, 89)“. რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში ა+ო კომპლექსის თითოთოროლა მაგალითი დადასტურდა ბალსზემოურ დიალექტში, სადაც, როგორც წესი, მომდევნო ო ხმოვანი დაგრძელებულია:

ჩლოირთჳსგ'ოჩანდღ ← ჩლოირთედსგა ოჩანდღ ← ჩლოირთეისგა ოჩანდღ [ა+ო = ო]

ამ ლეთ ჩლოირთჳსგ'ოჩანდღ ი ამეჩჳნ ... ჩჳთჳთჳსადგტმწნდ „იმ („ამ“) საღამოს („ღამე“) ჩოლურში შევედით („წავედით“) და აქ დავბინავდით („და-ვ-ი-საღღ-ომ-ეთ“)“ (1) 149:14

ჟიბინწშ'ნჯღ'ოხხჳნტახ ← ჟიბინწშა ეჯღა ოხხჳნტახ [ა+ო = ო]

ლენჯარწ ხოშწლდ ... მეცქჳლწარს ლახტიხხ: „მინს ესერ ჟიბინწშ'ნჯღ'ოხხჳნტახ, ერე ფუსდ მწდ ხწკუდახ ...“ — ლენჯერის უხუცესებმა შუამავლებს („მო-ციქ-ულ-ებ-ს“) უპასუხეს („დაუბრუნეს“): „ჩვენ („მათო“) ვიბინი იმიტომ („იმისთვის“) ამოვწყვიტეთო („ამოუწყვეტიათ“, შდრ. ძვ. ქართ. „ხუ-ეტ-ა“), რომ ბატონი არ გვინდოდაო („სდომებიათ“)“ (1) 68:33

როგორც ვხედავთ, ა+ო კომპლექსი სამივე შემთხვევაში გრძელ ო'ს გვაძლევს და იგი ცვლილებებს განიცდის არა მხოლოდ მაშინ, როცა ქა- და სგა-||ისგა-პრევერბები ერთვის ო ხმოვნით დაწყებულ ზმნას, არამედ მაშინაც, როცა ხმოვნით დაბოლოებული სხვა რომელიმე ლექსემა (მაგ.: ზმნიზედა, თანდებული) ერთვის ო- თავკიდურხმოვნიან ლექსემას ბალსზემოურში. ამ კილოში ყველა შემთხვევაში (ა+ო) მომდევნო ო- ხმოვანი გრძელდება. გამოდის, რომ აქაც კომპლექსის მეორე კომპონენტი არის მაელიზირებული, წინა — ელიზირებული.

¹ არყის გამოხდის შემდეგ ნარჩენი.

5. $e+e=\bar{e}$. „სვანური ენის ქრესტომათიის“ მონაცემებიდან ირკვევა, რომ $e+e$ კომპლექსი რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში თითქმის ყოველთვის გრძელ \bar{e} -ს იძლევა, მაგ.:

ქრისდ'ესლრ'ენსარ ← ქრისდე ესლრი ესნარ [$e+e=\bar{e}$]

სგუბინ **ქრისდ'ესლრ'ენსარ** ლაჭმუმ ი ტემგიმ ჭირაძაძარ ესლტიჰხ „წინ იესო ქრისტე მიდის თურმე სირბილით და უკან ურიები მისდევენ“ (1) 8:28

ქ'აზგგრ'ერქას ← ქა აზგგრე, ერქას [$e+e=\bar{e}$]

... მარე ... ამჟონ ... **ქ'აზგგრ'ერქას** ჟიქან ფაყუს ხაგემ 'ალეს' „ადამიანი („კაცი“) ასე რომ დაამთავრებს, მაშინ ზემოდან ქუდს ახურავს („ა-ღგ-ამ-ს“) ამას“ (1) 119:5

მ. ქალდანის მოსაზრების თანახმად, $e+e$ კომპლექსის შემთხვევაში ბალსქვემოურში უკვალოდ იკარგება კომპლექსის წინა კომპონენტი (მაგ.: **იმთ'ესლრიდ ← იმთე ესლრიდ** „საით მიხვალთ“, **ათხ'ემწგხენ ← ათხე ემწგხენ** „ახლა დამჭირდა“ და სხვ.), ხოლო ბალსზემოურში ელიზიის ნიმუშებს მხოლოდ პოეზიაში ვხვდებით (მუგუდა წაწყულდ **მად'ემდენე** — თითქოს არც (კი) დამიწკმუტუნა [ყურშამი]) (ქალდანი 1953, 195). როგორც ზემოთდასახელებულმა მაგალითებმა გვიჩვენეს, $e+e$ კომპლექსშიც მომდევნო e იერთებს წინამავალ იდენტურ ხმოვანს და თვითონ გრძელდება.

$e+e$ კომპლექსი განსაკუთრებით ხშირად იქმნება e ბოლოხმოვნიან ფუძეებთან **ესნარ** („თურმე“) და სხვათა სიტყვის **ესერ** („ო“) ნაწილაკების, აგრეთვე **ერე** („რომ“) კავშირი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი „ვილაც“ ლექსემის შეხვედრის დროს, რაც იწვევს თავკიდურ e ხმოვნის სიგრძეს (გაზდელიანი 1999, 87)“.

$e+e$ კომპლექსის შემთხვევაში თითქმის ყოველთვის ხდება ხმოვანთა შერწყმა. თუმცა $e+e$ კომპლექსის უელიზიო შემთხვევებიც მოიპოვება ბალსზემოურ დიალექტში, ოღონდ მარტივ ელიზიურ ფორმებში.

ფორმათა სიუხვე იმაზე მეტყველებს, რომ $e+e$ კომპლექსის გამარტივებული ფორმები გაბატონებულია სვანური ენის ბალსზემოურ დიალექტში. აქაც მმართველის როლს ასრულებს კომპლექსის მეორე კომპონენტი.

6. $e+a$. როგორც მ. ქალდანი აღნიშნავს, „ეს კომპლექსი ელიზიური მხოლოდ ზემოსვანურშია, ხოლო ქვემოსვანურში იგი უელიზიოთა რიგში ექცევა (ქალდანი 1953, 199)“. ამასთანავე, „ამ კომპლექსისათვის უელიზიო ფორმები ბალსქვემოურში მცირე რაოდენობით მოიძებნება და ისიც, როგორც ეს შემოწმებით ირკვევა, კარნახით ჩაწერის შედეგია. ბალსზემოურში იშვიათად ვხვდებით $e+a$ კომპლექსის ელიზიის შემთხვევას და არა ხმოვანთა შერწყმას, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო“ (იქვე).

ე. გაზდელიანის ნაშრომში „ხმოვანთა პოზიციური სიგრძე სვანურ ენაში“ ცალკე თავად არის წარმოდგენილი „ხმოვნის სიგრძე ბოლოხმოვნიან და თავკიდურხმოვნიან ფუძეთა შეხვედრის დროს ბალსზემოურ დიალექტში“, სადაც კომპლექსის წინა ხმოვანი უმეტესად დაკარგულია, ხოლო მომდევნო ხმოვანი კი —

გრძელი (გაზდელიანი 1999, 87). მისი აზრით, „როცა -ე ბოლოხმოვნიან სიტყვას მოსდევს -ა, -ჲ და -ო თავკიდურხმოვნიანი სიტყვა, წინა ე ხმოვანი ერწყმის მომდევნო ხმოვნებს და აგრძელებს მათ: ე+ა=ჲ, ე+ჲ=ჲ, ე+ო=ჲ (გაზდელიანი 1999, 89, 90)“. ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა მხოლოდ რთულ ელიზიტურ ფორმებში დაფიქსირებული ე+ა კომპლექსი. მაგალითები დაიძებნა მხოლოდ ბალსზე-მოურ დიალექტში, კერძოდ, „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ და ნიმუშად მოგვყავს ერთი მაგალითი „პროზაული ტექსტებიდან“:

ქ'ნდსკინ'ნლ ← ქა ადსკინე ალ [ე+ა=ჲ]

„ალ“ ოსპპრ ესნპრ ჟი, ჟორჟლჲნ, ი ქ'ნდსკინ'ნლ ბოგქა „ამან („ეს“) ისკუპა („აფრინდა“) თურმე, ჟორჟოლიანმა („ჟორჟოლ-იან-ი“), და გადახტა („გადასკუპდა“, შდრ. ქართ. „ა-სკინ-კილა“) ამ ხიდზე (შდრ. იმერ. „ბოგ-ა“)“ (1) 72:28

ჟ'ნთხ'ნლ'ნ ← ჟი ნთხე ალა, ა [ე+ა=ჲ]

... ჰყინტდ ... ჟ'ნთხ'ნლ'ნ, ლჲჲ, ი ესლრი ... „ბიჰმა იპოვა ეს, აი, ირემი, და მიდის (სვ. პროზ.)“ (1) 250:29

როგორც მაგალითებმა აჩვენეს, ე+ა კომპლექსის შემთხვევაშიც მეორე კომპონენტია დამძლვეი, იგი წინა კომპონენტს იმსგავსებს და ხდება ხმოვანთა შერწყმა.

7. ე+ი. ე+ი კომპლექსი განსხვავებულად არის წარმოდგენილი სვანური ენის დიალექტებში. იგი ბალსქვემოურ დიალექტში თითქმის ყოველთვის ელიზიტის გარეშე გვხვდება, მაგ.: ეშთელისგ'ნჲჲდგნ < ეშ+თე+ლ+ისგა ნჲჲდგნ „იქ („იმაში“) მოხვდა („შევიდა“), ეშთელისგ'ესხრი < „ეშ+თე+ლ+ისგა ესხრი“, ეჩეისგ'ნარი < ეჩე+ისგა ნარი „იმაში არის“, ეჩეისგ'ესერ < ეჩე+ისგა ესერ „იმაშია“, ლარდილთეისგ'ადგენხ < ლარდ+ილ+თე+ისგა ადგენხ „ოთახში („სამყოფში“) ჩაამწყვდიეს („დააყენეს“, „და-დგ-ეს“), ღერმათეისგ'აჩად < ღერმა+თე+ისგა აჩად „ღმერთთან შევიდა („წავიდა“)“ და სხვ., თუმცა გრძელხმოვნიან დიალექტებში, როცა ბოლოხმოვნიან ფუძეს დაერთვის ბზ. -ისგა, ლშხ. -ისა „ში“ თანდებული, მაშინ ბალსზემოურ დიალექტში (გრძელი ხმოვნის წარმოქმნის შემთხვევები მხოლოდ ე+ი კომპლექსში დასტურდება) კომპლექსი იშლება სრული შერწყმის გზით ე+ი=ჲ (ეჩხაჲთჲსგა < *ეჩხაჲ+თე+ისგა), ხოლო, ამავე პოზიციაში, ლაშხურ დიალექტში, შეიძლება შეიქმნას ა+ი=ჲჲ: ყინჲჲსა (<*ყინა+ისა) „ყელში“; ე+ი=ეჲ: მერმჲსა (<*მერმე+ისა) „მეორეში“; ი+ი=ჲჲ: შინჲსა (<*შინ+ისა) „ხელში“; ო+ი=ჲჲ: თრჲსა (<*თო+ისა) „თვეში“; უ+ი=ჲჲ: ფაჲსა (<*ფაუ+ისა) „ჯონში“, როგორც აქედან ჩანს, ხმოვანთკომპლექსის მოშლა ხდება დიფთონგიზაციის გზით და ხმოვნის დაგრძელების მიმართულება რეგრესულია (გაზდელიანი 1999, 69-71).

„სვანური ენის ქრესტომათიაში“ ე+ი=ჲ ამისი უამრავი მაგალითი დაიძებნა და წესი თითქმის არც ერთ მაგალითში არ არის დარღვეული, მაგ.:

ამე'სგ'ესერ ← ამემსგა ესერ ← ამეისგა ესერ [ე+ი=ჲ]

ამჷსგ'ენსერ თათრიანობჷნ შტუნს ხტჷდ გჷნზ ოთშხუნა „ამაში („ამაშიო“) თათრიანობის დროს („თათრიანობაზე“) სვანეთს ბევრი (შდრ. „ხვაგ-ი“) განძი შეუენახავსო“ (1) 92:21

ავითჷსგ'ანსურდჷლეს ← **ავითედგა ახურდჷლეს** ← **ავითეისგა ახურდჷლეს** [ე+ი=ე]

ეჩჷანლო ... ლუნჩურჷრს აშხუ **ავითჷსგ'ანსურდჷლეს** ზურალჷრ ... „მერე („ამაშინ მერე“) ძნებს ერთ ადგილას („ალაგ-ი¹-კენ-ში“) შეაგროვებენ ხოლმე ქალები“ (1) 119:1

ამრიგად, არაერთი მაგალითი გამოვლინდა „სვანური ენის ქრესტომათიაში“, როდესაც რთული თანდებულის შიგნით ხდება ხმოვანთცვლილებები. როგორც ს. ჟღენტი აღნიშნავდა: „ზოგჯერ ფუძისეული ან თანდებულისეული ი ხმოვნობას კარგავს, თვითონ **ა** ოტად იქცევა და გამვლენელ ხმოვანს აგრძელებს“. იგი **-ისგა** თანდებულის დართვის შედეგად მიღებული სიგრძის სამიოდე მაგალითს ასახელებს: ბზ. **კიბდჷენთჷსგა** „კიდობანში“, **ამჷსგა** „ამაში“ და ლზხ. **გჷმსა** „გულში“ (ჟღენტი 1949, 75-76).

ჩვენი აზრით, **თჷსგა < თე+დგა < თე+ისგა**.

ე+ი=ეა < ე. **ე+ი** პოზიციასი მმართველის როლს ასრულებს კომპლექსის წინა კომპონენტი, რომელსაც ამ შემთხვევაში მორფოლოგიური დატვირთვა აქვს.

ე+ი კომპლექსის შექმნის სიხშირეს გრძელხმოვნიან დიალექტებში განაპირობებს სწორედ ის, რომ მარტივი **-ისგა**, **-ისა** თანდებულების წინ სახელს ხშირად დაერთვის **-თე** („კენ“) თანდებული, რის შედეგადაც ბალსზემოურში ვიღებთ **-თჷსგა**, ხოლო ლაშხურში **-თჷმსა** რთულ თანდებულებს (გაზდელიანი 1999, 70).

8. **ე+ო**. როდესაც ბალსზემოურში **ე**ზე დამთავრებულ სიტყვას **ო**ზე დაწყებული სიტყვა მოსდევს, მაშინ ხდება წინა კომპონენტის შერწყმა მომდევნოსთან, რაც **ო** ხმოვნის სიგრძეს იწვევს. მაგ.:

ეჩჷანლჷ'ავით'ონჷნდახ ← **ეჩჷანლჷე ავითე ოხჷნდახ** [ე+ო=ო]

ალ ხჷტ ... **ეჩჷანლჷ'ავით'ონჷნდახ** იფარჷრს „ეს ხატი მერე შინ („ალაგ-ი¹-კენ“) მოუტანიათ იფარელებს“ (1) 89:26

როგორც ვხედავთ, **ე** შერწყა **ო** ხმოვანს და დააგრძელა. **ე+ო** კომპლექსის მეტი მაგალითი, რთული ელიზიური კონსტრუქციებისა, ვერ დავადასტურეთ „სვანური ენის ქრესტომათიაში“.

9. **ი+ი**. **ი+ი** კომპლექსის ელიზიის ორიოდე ნიმუში გამოვლინდა „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ და ისიც ბალსქვემოურ დიალექტში. არც ერთ სხვა დიალექტში **ი+ი** კომპლექსის ელიზია არ დადასტურებულა¹, ისე კი მარტივი **ი+ი** კომპლექსის ელიზია ფართოდაა გავრცელებული სვანური ენის სამ დიალექტში, მათ შორის ყველაზე მეტი ნიმუშები გვხვდება ბალსქვემოურ დიალექტში. ამ დიალექტში ერთმანეთის პარალელურად ვხვდებით როგორც ელიზიურ, ასევე უელიზიო ფორმებსაც (საღლიანი 2001, 190-191).

¹ ვვლისხმობთ რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებს.

ი+ი კომპლექსის ელიზის ნიმუშები, როგორც უკვე ითქვა, რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში, მხოლოდ ბალსქვემოურ დიალექტში დადასტურდა, მაგ.:

ს'იმჟ'ამურტყუინე ← სი იმჟი ამურტყუინე [ი+ი=ი]

«თხერედ ხაქუე ქათლად ნაბჟულს»: „ს'იმჟ' ამურტყუინე, ქათლად ნაბჟულ, მ'აჯურტყუინ' ედო?“ — მგელმა უთხრა ნახევარქათამას: „შენ როგორ გადამყლაპავ, ნახევარქათამავ, მე გადაგყლაპავ, თორემ?“ (1) 211:7

ესხრ'-ესხრ'ი ← ესხრი, ესხრი ი [ი+ი=ი]

«ქათლად ნაბჟულ' ესხრ'-ესხრ'ი ი თხერე ლახხუიდა „ნახევარქათამა მიდის, მიდის და მგელი შეხვდა“ (2) 211:6, 8

ს'იმჟ'ემწინი ← სი იმჟი ემწინი „შენ როგორ მომერევი“, **ს'იმჟ'ამშდგმის ← სი იმჟი ამშდგმის** „შენ როგორ დამათრობ“, **ს'იმჟ'ამდაგრინე ← სი იმჟი ამდაგრინე** „შენ როგორ მომკლავ“ და ა. შ. (ჩვენი მასალებიდან).

როგორც ვნახეთ, აღნიშნულ მაგალითებში ხმოვანთა შერწყმა კი არ მოხდა, არამედ წინა ხმოვანი დაიკარგა უკვალოდ. ე. ი. იდენტურ ი+ი კომპლექსის შემთხვევაში გვაქვს რეგრესულ გავლენაზე დამყარებული ელიზია.

ბალსქვემოურ დიალექტში ი+ი კომპლექსის შემცველი რთული ელიზიური კონსტრუქციები არ შეგვხვედრია.

10. **ი+ა**. როდესაც გვაქვს **ი+ა** კომბინაცია, მაშინ, როგორც წესი, ამ კომპლექსის ელიზია სვანური ენის ყველა კილოში იძლევა უმეტეს შემთხვევაში ა'ს. „ჩვეულებრივია, რომ **ჟი-** („ზე“) პრევერბს **ა** ხმოვნით დაწყებული ზმნის წინ ეკვეცება პრევერბისეული **ი** სვანური ენის ოთხივე კილოში“ (ქალდანი 1953, 199). რაღა თქმა უნდა, უელიზიო ფორმებიც გვხვდება. საერთოდ „**ი+ა** ხმოვანთა კომპლექსს ყველა სხვა კომპლექსზე მეტად ახასიათებს ელიზია სვანური ენის ყველა დიალექტში“ (გაზდელიანი 1999, 90). ბალსქვემოურში რთულ კონსტრუქციებში (**ი+ა** კომბინაციაში) **ა** თითქოს არსად არ გრძელდება, თუმცა თითოეული მაგალითი **ა** ხმოვნის დაგრძელებისა „სვანური ენის ქრესტომათიაშიც“ დადასტურდა და „სვანური პროზაული ტექსტების“ პირველ ტომშიც, როგორც რთულ, ასევე მარტივ ფორმებში. მაგ.: **ჟ'ანგენი ← ჟი ანგენი** (ქრ. 91:29), **ჟ'ანბგრჯეს ← ჟი ანბგრჯეს** (ქრ. 106:18), **ჟ'ანგნის ← ჟი ანგნის** (ქრ. 121:25) და ა. შ.

რთულ ელიზიურ ფორმებში **ი+ა** კომპლექსის ორი მაგალითი შეგვხვდა ბალსქვემოურ დიალექტში, მაგ.:

ს'იმჟ'ამურტყუინე ← სი იმჟი ამურტყუინე [ი+ა=ა]

«თხერედ ხაქუე ქათლად ნაბჟულს»: „ს'იმჟ' ამურტყუინე, ქათლად ნაბჟულ, მ'აჯურტყუინ' ედო?“ — მგელმა უთხრა ნახევარქათამას: „შენ როგორ გადამყლაპავ, ნახევარქათამავ, მე გადაგყლაპავ, თორემ?“ (1) 211:7

მ'აჯურტყუინ' ედო ← მე გადაგყლაპავ, თორემ [ი+ა=ა]

«თხერედ ხაქუე ქათლად ნაბჟულს»: „ს'იმჟ' ამურტყუინე, ქათლად ნაბჟულ, **მ'აჯურტყუინ' ედო**“ — მგელმა უთხრა ნახევარქათამას: „შენ როგორ გადამყლაპავ, ნახევარქათამავ, მე გადაგყლაპავ, თორემ?“ (1) 211:7

როგორც ამ მაგალითებიდან გამომჩნდა, **ი+ა** კომპლექსი მხოლოდ **ჟი-** პრე-ვერბთან არ ყოფილა ელიზიური ბალსქვემოურში, იგი სხვა შემთხვევაშიც ელიზიური აღმოჩნდა.

ბალსქვემოური მაგალითები (**ს'იმჟ'ამურტყუინე** და **მ'აჯურტყუინ'ედო**) იმიტად არის საინტერესო, რომ პირის ნაცვალსახელები ოდენ თანხმონით არიან წარმოდგენილნი. ელიზიის ასეთი შემთხვევები, როდესაც პირის ნაცვალსახელისეული ხმოვანი იკარგება ხმოვნით დაწყებული რომელიმე სახელის წინ, მარტივ ფორმებშიც დადასტურდა როგორც ბალსქვემოურში, ასევე ბალსზემოურშიც, მაგ.: ბზ. **მ'ამჟინ** ← მი ამჟინ „მე ასე“ (1) 90:38, **მ'ამჟარჯუ** ← მი ამჟარჯუ „მე გამიმართლე“ (1) 120:21, **ს'აჯწუნჷა** ← სი აჯწუნჷა „შენ შეგიწუხებია“ (1) 56:36, **ს'ემჷნლ** ← სი ემჷნლ „შენ ერთი“ (1) 26:31; ბქ. **მ'აჯემბჷისგ** ← მი აჯემბჷისგ „მე გაიმბობ“ (1) 187:2, **ს'იმჟი** ← სი იმჟი „შენ როგორ“ (211:5). ქვემოსვანურ დიალექტებში მსგავსი ფორმები „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ ვერ დავაფიქსირეთ.

ბალსზემოურში **ი+ა** კომპლექსის შემთხვევაში ასეთი მდგომარეობა იქმნება:

ჟ'ანტაბ'ენნარ ← **ჟი ანტაბე ესნარ** [ი+ა=ა]

აღსმი რატინანდ'ღ' **ჟ'ანტაბ'ენნარ** ემდ ჰიპრჷ თალ ი ემხუ ჰიპრჷ წიროლ „აღამი რატინანმა გამოთალა თურმე ათი მუხის სოლი და ერთი მუხის ურო“ (1) 71:21

ლ'ალ'ა ← ლი ალა, ა [ი+ა=ა]

ჯგერჷგ ... ლახჷუნდნა 'ფუსდს ი თარინგზელს': „მამ ესერ ლ'ალ'ა“? — წმინდა გიორგი შეეკითხა თურმე („შენაკითხა“) უფალს და მთავრანგელოზს: „რა არისო ეს, აი“? (2) 88:40; 105:23

ბალსზემოურში პირველ მაგალითში (**ჟ'ანტაბ'ენნარ**) ელიზიასთან გვაქვს საქმე, ხოლო მეორე მაგალითში (**ლ'ალ'ა**) კი გრძელდება კომპლექსის მეორე კომპონენტი.

11. **ი+ჷ**. **ი+ჷ** კომპლექსი ბალსზემოურ დიალექტში რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში გრძელ **ჷ'ს** არ იძლევა, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო. მაგ.:

ჟ'ანმეგრ'ენნარ ← **ჟი ანმეგრე ესნარ** [ი+ჷ=ჷ]

... ალ ამბჷტ ემჷ **ჟ'ანმეგრ'ენნარ** უმგულჷ მახჷმიდ — ეს ამბავი მაინც გაიგო თურმე უმგულის ბატონმა („უ-ხ-უ-ც-ეს-მა“) (1) 62:34

ჟ'ანთხ'ალ'ა ← **ჟი ანთხე ალა, ა**

... ჰყინტდ ... **ჟ'ანთხ'ალ'ა**, ლჷჷ, ი ესლრი ... — ბიჷმა იბოვა ეს, აი, ირემი, და მიდის (სვ. პროზ.) (1) 250:29

ელიზიური წესის მიხედვით, **ი+ჷ** კომპლექსი გრძელ **ჷ'ს** უნდა გვაძლევდეს. „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ მარტივი აგებულების ელიზიებში სწორედ გრძელი **ჷ** ხმოვანი გვხვდება, ასეთებია: **მ'ამჟარჯუ** ← მი ამჟარჯუ „მე გამიმართლე“ (1) 120:21, **ფერხ'ავის** ← ფერხი ავის „ზოგ ადგილას“ (2) 118:39. ერთი

ცა ეს დაკვირვება მართებულია იმ შემთხვევაში, როცა **ო+ო** ხმოვანთკომპლექსი იქმნება პრევერბთან, ხოლო, მაშინ, როცა **-ი** ბოლოხმოვნიანი სიტყვას მოსდევს **ო-** თავკიდურხმოვნიანი ლექსემა, ბალსზემოურში გრძელდება **ო-** ხმოვანი: **თემ'ონჯანდ ← თემი ონჯანდ** „გაუჭირდა“ (1) 155:3, **ლირმ'ონხბინეხ ← ლირმი ონხბინეხ** „დაჭერა დაუწყეს“ და სხვ. (გაზდელიანი 1999, 91).

რთული ელიზიური კონსტრუქციის ერთადერთი მაგალითი შეგვხვდა ბალსზემოურ დიალექტში, სადაც **ო+ო** კომპლექსი **ო** ხმოვანს იძლევა, მაგ.:

ჟ'ონხურდ'ერე ← ჟი ონხურდა, ერე [ო+ო = ო]

ამის ხოჩა დი ხარდენა ი ეჯკვლიბდ **ჟ'ონხურდ'ერე** ლწთხტდართე უსგტა ლგზანდ ლობზარანს ხაშდრანტან ი ეჩჟინ ლუმფტისდინ ლწთხტდართე „ამას კარგი დედა ჰყოლია („ნამყოფა“) და ისე („იმ-ყალიბ-ად“) გაუზრდია, რომ ექვსი წლისას სანადიროდ თასმებს („მი-სა-ბმ-ელ-ებ-ს“) უგრეხდა თურმე („ნაგრეხა“) და ისე უშვებდა თურმე („განაშვება“) სანადიროდ“ (1) 85:2

მამასადამე, **ჟი** პრევერბს **ო** ხმოვნით დაწყებულ ზმნასთან ელიზია მოსდის. პრევერბისეული ხმოვანი მომდევნო კომპონენტის დაგრძელებას არ იწვევს.

14. **უ+ა. უ+ა** კომპლექსი ელიზიურია არა მარტო **ჩუ** პრევერბთან, არამედ სხვა შემთხვევაშიც, მაგალითად, როცა **უ** ბოლოხმოვნიანი ფუძეს მოსდევს **ა-** თავკიდურხმოვნიანი ფუძე, მაშინ ხდება კომპლექსის პირველი კომპონენტის ჩავარდნა, ანუ ელიზია, მაგ.:

ქ'ამფ'ადო ← ქა ამფუ, ადო [უ+ა = ა]

ქათლადნ ნაბჟულ ... აჩანდ კესარშერთე, შუკტუჟი ჰალანდს ლახასდა [ი ხაქტე]: „ჰალანდ, **ქ'ამფ'ადო** ჟი ჯიხუწე“! — ნახევარქათამა კეისრისანთან წავიდა, გზაზე (მდრ. ქართ. (ლენხ., იმერ., გურ.) „**შუკ-ა**“) მდინარეს (მდრ. ქართ. „**ჰალ-ა**“) მიადგა („გადაეყარა“, „გადავიდა“) და უთხრა: „მდინარეც (მდრ. ქართ. „**ჰალ-ა**“), გამიშვი, თორემ შეგხვრებ (მდრ. ქართ. „ყლურწვა“)“! (2) 211:4

უ+ა კომპლექსი მორფემათა მიჯნაზე ბალსზემოურში გამარტივებულია. კომპლექსის გამარტივება სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესების გავლით უნდა განხორციელებულიყო: **ქ'ამფ'ადო ← ქა ამფუ ადო ← ქა ამფუ, ადო**. ე. ი. ჯერ **უ'მ ა** ხმოვნის წინ ნაწილობრივი რედუქცია განიცადა, შემდეგ კი სულ დაიკარგა. ბალსზემოურ დიალექტში კომპლექსის მეორე კომპონენტი უსათუოდ დაგრძელებოდა **[უ+ა = ა]**.

ფრიად საინტერესოა ელიზიურ პროცესთა თვალსაზრისით შემდეგი მაგალითები:

ჩუარდ'ამჟინ ← ჩუ არდა ამჟინ [უ+ა = ა]

ფექს აგინან ამაგდა ი **ჩუარდ'ამჟინ** ლინთუ ლეჟა-ლექტა ჯა გარ დაჯარცახან „ფქვილი („**ფქვ-ილ-ს**“) შინიდან („**ალაგ-იდან**“) მიჰქონდა („წაიღებდა“) და ასე იყო („იმყოფებოდა“) მთელი („ზემოთ-ქვემოთ“) ზამთარი მარტოკა („თვითონ მარტო“) თხებთან ერთად“ (1) 23:19

ჩუადშარდ'ენანარ ← ჩუ ადშარდე ესნარ [უ+ა = ა]

ალ ზურალღ'ღ' ...ჩუადშარდ'ენსარ გეზალ „ამ ქალმა დაამწვიდა თურმე შვილი“ (1) 65:20

როგორც ცნობილია, ჩუ'ს რედუქცია მოსდის პრევერბისა და ზმნის თავკიდურ ა-, ე- (და იშვიათად ი-) ხმოვანთა წინ და წარმოდგენილია ჩუ'ღ (თოფურია 1967, 58). ჩვენს მიერ ჩამოთვლილ რამდენიმე მაგალითში (ჩუარდ'ამჟინ, ჩუადშარდ'ენსარ, ჩუადშანტ'ენსარ), მორფემათა ზღვარზე, უ+ა ხმოვანთკომპლექსმა მოგვცა ნაწილობრივ შეცვლილი (რედუქცირებული სახეობა) ჟა დიფთონგი, რომელიც შესაძლოა კიდევ უფრო გამარტივდეს და ჩუ- წინდებულის ნარედუქციალი -ჟ- ელემენტი ა- ხმოვნის წინ დაიკარგოს.

15. უ+ე. საკვლევი მასალიდან გამოჩნდა, რომ უ+ე კომპლექსი იშვიათად იქმნება. იგი შესულია კომპლექსთა ისეთ ჯგუფში, რომელთათვისაც უცხოა ელიზია (ქალდანი, 1953, 196). „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ მოიძებნა რამდენიმე მაგალითი უ+ე ხმოვანთკომპლექსისა, რომელიც იქმნება -უ ბოლოხმოვიან და ე- თავკიდურხმოვიან ფუძეთა შეხვედრისას. ამ პოზიციაში მომდევნო ე- ხმოვანი თითქმის ყოველთვის გრძელია, თუმცა ხმოვანთა კომპლექსი იშლება დიფთონგიზაციის გზით და, ამდენად კომპლექსის მეორე საფეხური იქნებოდა ჟი+ე, საიდანაც მივიღეთ რთულ ელიზიურ კონსტრუქციაში მონაწილე ჟ'ე კომპლექსი, რომლის პირველი კომპონენტი არის ო ხმოვნის ნაუმლაუტარი ჟ. დავასახელოთ შემდეგი მაგალითები:

მწკუ'ეჯღ'ერე ← მწკუთი ეჯღა, ერე ← მწკუ ეჯღა, ერე [უ+ე = ჟ'ე]

ამჩიქქა ლემასგუ ქა შნლ ხოდგეხ ცხუადტს მწკუ'ეჯღ'ერე ორწმდ ჟი დღსა ანტიხუნას „ამასობაში („ამ დროზე“) ჯერ („პირველად“) ცეცხლს ოდნავ („ოდნავსავით“) ჩაუქრობენ ხოლომე საარაყე ქვაბს, იმიტომ („იმისთვის“), რომ თხლე („ბუზალაყი“) არ გადმოვიდეს („აღებინოს“)" (1) 135:17

ზემოთქმულიდან გამომდინარე ირკვევა, რომ აღნიშნულ მაგალითში ორი ფონეტიკური პროცესის გზით უნდა მიგვეღო ჟ'ე, მაგ.: მწკუ+ეჯღა → მწკუთი ეჯღა → მწკუ'ეჯღა.

საბოლოო სახე (მწკ'ეჯღა) ამ მაგალითში ჩამოყალიბებული არ არის.

იგივე შეიძლება ითქვას შემდეგ მაგალითზეც:

ეჩქანღუ'ავით'ოხგნდახ ← ეჩქანღჟე ავითე ოხგნდახ ← ეჩქანღო ავითე ოხგნდახ [ო+ავ = ჟ'ან]

ალ ხნტ ... ეჩქანღუ'ავით'ოხგნდახ იფარარს „ეს ხატი მერე შინ („ალაგ-ის"-კენ“) მოუტანიათ იფარელებს“ (1) 89:26

ესეც, როგორც ჩანს, ორი ფონეტიკური პროცესის შედეგად არის მიღებული.

16. უ+ო. უ+ო კომპლექსი, როგორც ცნობილია, აქტიური ელიზიით ხასიათდება ჩუ პრევერბთან და ისიც ორი ფონეტიკური პროცესის გზით: ჩუ+ო → ჩუო → ჩ'ო. რის შედეგადაც მოკლე ო-ს ვიღებთ ყველა კილოში, მათ შორის ბალსზემოურ და ლაშხურ კილოშიც, სადაც მომდევნო ხმოვანი უმეტეს შემთხვევაში გრძელია (ქალდანი, დასახ. ნაშრ. 1953, 201). მაგ.:

ჩ'ოთგორჷ'ნჩქას ← ჩუ ოთგორჷა, ეჩქას [უ+ო = ო]

ჟიბე პილი ლაგუბანდნა ჩ'ოთგორჷ'ნჩქას თჷკუ ოთბა 'გიეს' ი ეჯნოჷმ ლიწედ ლოხუბინა ჩუ „ბოლო („ზე-მო პირ-ი"ს“) სართული რომ ჩაუხერგავს („ამოუქოლია“, შდრ. ქართ. „გრ-ოვ-ა“), მაშინ თოკი შეუბამს გიეს და იმითი დაუწყია ქვემოთ ჩამოსვლა“ (შდრ. ძვ. ქართ., ფშ. „ვდ-ომ-ა“) 8:13

როგორც ვხედავთ, ბალსზემოურ დიალექტში უ+ო კომპლექსის პირველი კომპონენტი უ დაიკარგა, მეორე კომპონენტი ო კი გრძელი ხმოვნის გარეშე წარმოგვიდგა, ე. ი. მოხდა ელიზია.

გადაჭრით იმისი მტკიცება, რომ უ+ო კომპლექსი სვანური ენის ყველა დიალექტში არაგრძელ ო'ს იძლევა, დაუშვებელია, რადგანაც სვანურის გრძელხმოვნიან დიალექტებში რამდენიმე მაგალითი დადასტურდა, სადაც უ+ო კომპლექსის მეორე კომპონენტი დაგრძელებულია (უ+ო = ო). მაგ.: ბზ. ჩ'ოთგა ← ჩუ ოთგა „აუშენებია“ (ქრ. 73), ჩ'ოთგე ← ჩუ ოთგე „აუშენა“ (ქრ. 73); ბზ. ჩ'ოთცხირა' ← ჩუ ოთცხერა „გაუგია“ (ქრ. 89:24); ლშხ. ჩ'ოთშგუდნლა ← ჩუ ოთშგუდნლა „დაუხრჩვია“ (ქრ. 285), ჩ'ოგკარე ← ჩუ ოგკარე „გაგვილო“ (ქრ. 251), ჩ'ოთგლგარახ ← ჩუ ოთგლგარახ „დაუგლგვიათ“ (ქრ. 285), ჩ'ოთოგან ← ჩუ ოთოგან „დაუდგა“ (ქრ. 286), ჩ'ოთოგანდა ← ჩუ ოთოგანდა „დაუდგა“ (ქრ. 282), ჩ'ონჩადდ ← ჩუ ონჩადდ „ჩამოგვიდით“ (ქრ. 252), ჩ'ოსოგან ← ჩუ ოსოგან „დაუდგა“ (ქრ. 282)².

ამდენად, უ+ო კომპლექსის ელიზიისას რამდენიმე მომენტი ალსანიშნავი: 1. როცა გვხვდება უ+ო კომპლექსის ნაწილობრივ შეცვლილი, ანუ რედუცირებული სახეობა უო'ს სახით. 2. როცა ჩუ პრევერბს ო ხმოვნი დაწყებულ ზმნასთან ელიზია მოსდის ოთხივე კილოში. ალსანიშნავია ისიც, რომ ამ კომპონენტის წინა კომპონენტი ზოგჯერ ხმოვნის დაგრძელებას არ იწვევს ბალსზემოურსა და ლაშხურში. 3. უ+ო კომპლექსი ხანდახან გრძელ ო'ს იძლევა ბალსზემოურსა და ლაშხურში, როგორც ეს მაგალითებმა გვიჩვენეს (გვულისხმობთ უმეტესად მარტივ ელიზიურ ფორმებს). ბალსზემოურში სამიოდე მაგალითი დადასტურდა სულ, ლაშხურში კი საკმაო რაოდენობის მაგალითები გამოვლინდა.

ამრიგად, უ+ო კომპლექსის ელიზია ჩუ პრევერბთან შემდეგი ფონეტიკური პროცესების გავლით ხორციელდება:

1. (ჩუ+ო) ჩუ > ჩუო (ნაწილობრივი რედუქცია)
2. ჩ'ო (ხმოვანთა შერწყმა)
3. ჩ'ო (ხმოვნის მოკვეცა)

¹ „სვანური ენის ქრესტომათიის“ 89-ე გვ-ზე მოცემულია ასეთი ფრაზა: ჩ'ოთცხირა'ერე, რომელიც, ჩვენი აზრით, უსათუოდ რთული ელიზიური კონსტრუქციის ნიმუშია. აუსლაუტში წარმოდგენილი ხმოვანთკომპლექსის პირველი კომპონენტი ა, რომლის დაკარგვასაც უნდა გამოეწვია მომდევნო ე ხმოვნის სიგრძე, აშკარად შეცდომითაა მითითებული, ამაზე მეტყველებს მორფემათა საზღვარზე დასმული აპოსტროფი და ე ხმოვნის სიგრძე.

² როდესაც „სვანური ენის ქრესტომათიის“ ეს ფორმები ლაშხელ მთქმელებთან შევამოწმე, გაირკვა, რომ ისინი არსად არ ამბობდნენ გრძელ ო'ს.

17. **ო+ზ**. შეგვხვდა ერთი მაგალითი **ო+ზ** კომპლექსისეული **ზ**'ს სიგრძისა, მაგ.:

ეჩქანლუ'წგით'ოხვინდახ ← ეჩქანლუე წგითე ოხვინდახ ← ეჩქანლო წგითე ოხვინდახ [ო+ზ = ჟ'წ]

აღ ხატ... **ეჩქანლუ'წგით'ოხვინდახ** იფარპრს „ეს ხატი მერე შინ („ალაგ-რის'-კენ“) მოუტანიათ იფარელებს“ (1) 89:26

და მეორე **ო+ა** კომპლექსისეული **ა**'ს სიგრძისა, მაგ.:

აღლუ'ათხ'ესერ ← აღლუე ათხე ესერ ← აღლო ათხე ესერ [ო+ა = ჟ'წ]

... როსტომდ „წაქტ ზურაღს“: „აღლუ'ათხ'ესერ ლახ ჩუღდღანტუნს, ეჩქ'ესერ ... ჭყინტ'ს' ზურაბუ ათუწხ“ — როსტომმა უთხრა ქალს: „აბა, ახლა თუ დაორსულდებო („დაორსულდეს“), მაშინ ბიჭს ზურაბი დაარქვო („დაარქვა“)“ (სვან. პრ.) (2) 232:15; 251:1

ორივე მაგალითში სვანური ენისათვის დამახასიათებელი საინტერესო ფონეტიკური პროცესები განხორციელდა.

18. „შტო-გვარის აღმნიშვნელ ფუძეზე შესაბამისი მაწარმოებლის დართვამ შეიძლება გარკვეული ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ცვლილებები გამოიწვიოს (ასიმილაცია, დისიმილაცია, ხმოვნის რედუქცია)“ (ჩანტლაძე 1998, 159), ხოლო „როცა ბოლოხმოვნიან სიტყვას, პრევერბს ან შორისდებულს მოსდევს ხმოვნი დაწყებული სიტყვა, თანდებული ან ნაწილაკი და ამ გზით იქმნება ხმოვანთა ესა თუ ის კომპლექსი, მაშინ სვანურ ენაში, ისე როგორც რიგ სხვა ენაში, ხდება ხმოვანთა კომპლექსიდან ერთ-ერთი კომპონენტის ჩავარდნა — ელიზია“ (ქალდანი იქვე, 193). ეს მეტად გავრცელებული ფონეტიკური პროცესი, ი. ჩანტლაძის აზრით, ვლინდება -**შა** დაბოლოებასთანაც (იქვე, 160), რომელიც არის შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელთა ერთ-ერთი მაწარმოებელი სუფიქსი. რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში შეგვხვდა შტო-გვარის აღმნიშვნელი -**შა** დაბოლოებიანი ერთადერთი მაგალითი, რომელმაც შესაბამისი ფონეტიკური ცვლილებები განიცადა. მაგ.:

ჟიბიანშ'ეჯღ'ოხხჟიტახ ← ჟიბიანშა ეჯღა ოხხჟიტახ [ა+ე = ე]

ლენჯარა ხომალდ ... მეცქულარს ლახტიხხ: „მინს ესერ **ჟიბიანშ'ეჯღ'ოხხჟიტახ**, ერე ფუსდ მად ხაკუდახ ...“ — ლენჯარის უხუცესებმა შუამავლებს („მო-ციქ-ულ-ეხ-ს“) უპასუხეს („დაუბრუნეს“): „ჩვენ („მათო“) ვიბიანისანები („ვიბიანანი“) იმიტომ („იმისთვის“) ამოვწყვიტეთო („ამოუწყვეტიათ“, შდრ. ძვ. ქართ. „ხუ-ეტ-ა“), რომ ბატონი არ გვინდოდაო („სდომებიათ“)“ (1) 68:33

19. „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ საანალიზო მასალის განხილვისას რამდენიმე კორექტურულ შეცდომას გადავაწყდით: 1. **ქ'ადზგარ', ეჩქას** ← ქა აღზგარისხ, ეჩქას (1) 127:37, **ქ'ანგრჟ', ერე** ← ქა ანგრჟე, ერე (1) 53:34, **ჟ'ოხურად', ერე** ← ჟი ოხურდა, ერე (1) 85:2, **ჩ'ოთგორჟ', ეჩქას** ← ჩუ ოთგორჟა ეჩქას 8:13 და ა. შ. ფორმებში მძიმე უმართებულოდაა ნახმარი. რაკი ხმოვანთა შერწყმა, პაუზას არა აქვს ადგილი და ამიტომ არც სასვენი ნიშანია საჭირო. რაც შეეხება აღდგენილ ფორმებს, იქ მძიმე ყველგან უნდა. 2. **ქ'ადზგარ',**

ეჩქას ← ქა აღზგერისხ, ეჩქას (1) 127:37, **ამხანტესგ'ესწკატეხ** ← ამხანტესგა ესწკატეხ (1) 106:21, ამ მაგალითებში მომდევნო ლექსემის აუსლაუტის ხმოვნები სიგრძის გარეშეა წარმოდგენილი. აქ სიგრძე ცოცხალ მეტყველებაში აუცილებლად ხდება, მაგრამ ტექსტებში რატომღაც გამოტოვებულია. ვფიქრობთ, რომ ეს ან კორექტურული შეცდომაა, ანდა კარნახით ჩაწერის დროს, როცა მოკარნახე ჩაწერის ტემპის გამო იძულებულია ცალკე სიტყვები თქვას, ამ შეუსაბამობას სწორედ მაშინ აქვს ადგილი. ელიზიის შედეგად აუცილებლად უნდა მიგველო გრძელი ხმოვანი. 3. **ქანგრჰ, ნრე** ← ქა ანგრჰე, ერე (1) 53:34, როგორც ვხედავთ, აქ წარმოდგენილ ელიზიურ კონსტრუქციაში, ანლაუტში, აპოსტროფი არასწორადაა დასმული. აქ დაკარგულია ზმნისწინის ხმოვნითი ელემენტი, და არა ზმნის თავიდაური ხმოვანი, რამაც გამოიწვია მომდევნო ა ხმოვნის სიგრძე. აპოსტროფიც, აქედან გამომდინარე, ზმნისწინისეული თანხმოვნის შემდეგ უნდა დასმულიყო (**ქანგრჰ', ნრე**). როგორც ჩანს, კორექტურული შეცდომაა. 4. **ვგითესგ'ანხურაღელეხ** ← ვგითესგა ახურაღელეხ (1) 119:1, **გელაშერთესგ'ათჩეშა** ← გელაშერთესგა ათჩეშა (1) 71:27, **დილეგთესგ'ანა** ← დილეგთესგა ანა (1) 70:9, **ეჩესგ'ათხად** ← ეჩესგა ათხად (1) 59:10, **ეჩესგ'ამწუედლა** ← ეჩესგა ამწუედლა (1) 52:22, **ეჩესგ'აყურახ** ← ეჩესგა აყურახ (1) 22-23:1, **ეჩესგ'ესერ** ← ეჩესგა ესერ (3) 79:15; 90:6; 172:36, **ეჩხანტესგ'ელმან** ← ეჩხანტესგა ელმან (1) 40:28, **ეჩხანტესგ'ესტდახ** ← ეჩხანტესგა ესტდახ (1) 106:22, **ლარდ'ამესგა** ← ლარდა ამესგა (1) 79:34, **ლასკორათესგ'აშყანდ** ← ლასკორათესგა აშყანდ (1) 68:32, **პილართესგ'აღესგი** ← პილართესგა აღესგი (1) 42:5, **უშკუთესგ'აღესგი** ← უშკუთესგა აღესგი (1) 42:20, **ქუანბთესგ'ანად** ← ქუანბთესგა ანად (1) 79:11, **ქუანბთესგ'ონჩად** ← ქუანბთესგა ონჩად (1) 84:15, **ჩუქუანთესგ'ანად** ← ჩუქუანთესგა ანად (1) 8:32, **ჰანტესგ', ადო** ← ჰანტესგა, ადო (1) 40:15 და ა. შ. ფორმებში, მორფემათა ზღვარზე, რთული თანდებულის შიგნით, ხდება ხმოვანთა შერწყმა; ე ხმოვნის სიგრძეც სწორედ ამაზე მიგვანიშნებს, თუმცა არც ერთი მათგანი აპოსტროფით არ არის აღნიშნული. საერთოდ, „სვანური პროზაული ტექსტების“ პირველ ტომში ასეთი ფორმები აპოსტროფის გარეშე გვხვდება, „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ კი ელიზიურ პროზაში თითქმის ყოველთვის წარმოდგენილია, თუმცა გამონაკლისებიც გვხვდება. იმისათვის, რომ უფრო გასაგები გახდეს, თუ რა ფონეტიკური პროცესები განხორციელდა რთული თანდებულის შიგნით, ვფიქრობთ, აპოსტროფი უნდა აღდგეს და დაისვას სათანადო ადგილას.

როგორც სპეციალური ლიტერატურიდან ჩანს, რთული თანდებული მიმართულებისა და მდგომარეობის აღმნიშვნელ მარტივ თანდებულთა კომბინირებულ სახეს წარმოადგენს. სვანური ენისთვის სრულიად ბუნებრივია **ორთანდებულიანი** ფორმები (ჩანტლაძე 1998, 161). ამგვარ წარმოებას პარალელები მოეძებნა თანამედროვე ქართულის მთის დიალექტებსა და დაღესტნური თუ ქისტურ-ბაცბური ჯგუფის ენების თანდებულიან ბრუნვათა სერიებთან (გაბუნია 1989, 48-54), თუმცა სვანურის რთულთანდებულიან ფორმათა სტრუქტურა გან-

სხვაგვებულისა მთის დიალექტთა გამოსვლითებისა და ორთანდებულისა ფორმებისაგან (აბესაძე 1955, 292).

სვანურის რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში მონაწილე რთულ თანდებულისა ფორმათა სტრუქტურული მოდელი ასეთია: სახელის ფუძე+საწყისობის (ან სასრულობის) ამსახველი ელემენტი+თანდებულის პირიანი ფორმა ან ნაწილაკი, მაგ.: **სოფელთჲ'სგ'უნსერ** ← **სოფელ+თე+მსგა+ესერ** ← **სოფელ+თე+ისგა+ესერ**, **მგქაშერთჲ'სგ'ოთოტჲახ** ← **მგქაშერ+თე+მსგა+ოთოტჲახ** ← **მგქაშერ+თე+ისგა+ოთოტჲახ**, **დექჲანთჲ'სგ'ანჲ** ← **დექჲან+თე+მსგა+ანჲ** ← **დექჲან+თე+ისგა+ანჲ** და ა. შ., როგორც ვხედავთ, ყველა ამ ფორმაში გამოიყოფა რთული თანდებული **-თეისგა**. „ამგვარ ფორმებში აისახება მოქმედების საწყისობა და იმავდროულად მოცემულია სასრული პუნქტის სივრცეში ლოკალიზაცია“ (გაბუნია 1989, 52).

20. „სვანური ენის ქრესტომათიასა“ და „პროზაული ტექსტების“ პირველ ტომში დავაფიქსირეთ რამდენიმე მაგალითი, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ელიზიურ პროცესთა თვალსაზრისით. ამ მაგალითებში მოცემულია უმახვილო გრძელი **ა** დეიქტური ნაწილაკის ფუნქციით. ამგვარი (ე. ი. დეიქტურნაწილაკიანი) ფორმები სვანური ენის პუბლიკაციებში იშვიათობას არ წარმოადგენს. ამჯერად ჩვენ გვაინტერესებს მხოლოდ რთული ელიზიური კონსტრუქციების მეორე ნაწილის აუსლაუტში დაფიქსირებული დეიქტური ნაწილაკი **ა**, რომელიც ზემოსვანურ დიალექტებში, ძირითადად, მახვილიანია და დაერთვის ზმნის პირიან ფორმებსა და იშვიათად სახელებს. მახვილიანი დეიქტური **ა** ნაწილაკის დართვა გარკვეულ ცვლილებებს იწვევს ხმოვანფუძიანთა აუსლაუტში, სადაც (მაგ.: **ლ'ალ'ა'** ← **ლი+ალა+ა** „არის ეს, აი“ (2) 88:40; 105:23 და **ჟ'ანთხ'ალ'ა** ← **ჟი+ანთხე+ალა+ა** „იპოვა ეს, აი“, (2) 88:40; 105:23) ხდება ხმოვანთშერწყმა (**ა+ა=ა**) და აპოსტროფიც, ელიზიურ პოზიციაში, შესაბამის ადგილას უნდა იყოს წარმოდგენილი. უკანასკნელი მაგალითი (**ჟ'ანთხ'ალ'ა** ← **ჟი+ანთხე+ალა+ა**), რომელიც „სვანური ენის პროზაული ტექსტების“ პირველ ტომშია დაბეჭდილი, კიდევ უფრო გართულებულია. ასეთი გართულებული ელიზიური კონსტრუქციები ზემოსვანური მეტყველებისთვის ჩვეულებრივი მოვლენაა, თუმცა სვანურ პუბლიკაციებში იშვიათობას წარმოადგენს.

¹ ორჯერ გვხვდება „სვანური ენის ქრესტომათიაში“, ოღონდა არა ამ სახით, არამედ **ლ'ალა** ფორმით.

ს ქ ე მ ა

ამოსავალი კომპლექსი	I საფეხური	II საფეხური	III (ბოლო) საფეხური
ა+ა			→ ა
ა+ა̄			→ ა̄
ა+ე			→ ა̄
ა+ო			→ ა̄
ე+ე			→ ა̄
ე+ა			→ ა
ე+ი	→ ეფ		→ ა̄
ე+ო			→ ა̄
ი+ი			→ ი
ი+ა			→ { ა (ბზ.) ა (ბქ.) }
ი+ა̄			→ ა̄ (ა̄)
ი+ე			→ { ა̄ (ბზ.) ე (ბქ.) }
ი+ო			→ ი
უ+ე	→ უი+ე	→ უ'ა̄	
უ+ა	→ უ'ა		→ ა
უ+ო	→ უ'ო		→ ი
ო+ა	→ უე+ა	→ უ'ა̄	
ო+ა̄	→ უე+ა̄	→ უ'ა̄	

ამრიგად:

1. როდესაც ერთ ფრაზაში ერთდროულად ორი ხმოვანთკომპლექსი (იშვი-ათად — სამი) იყრის თავს და, მორფემათა ზღვარზე, ასევე ერთდროულად ხდება ამ ხმოვანთკომპლექსების გამარტივება, უფრო სწორად სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესები, რომელშიც მონაწილეობას იღებენ როგორც იდენტური, ასევე არაიდენტური ხმოვანთა კომპლექსები, ასეთ მოვლენებს რთული ელიზიური კონ-

სტრუქციები ვუწოდეთ.

2. საანალიზო მასალამ საშუალება მოგვცა გამოვველინა რთული ელიზის ნიმუშები სვანური ენის ორ დიალექტში — ბალსზემოურსა და ბალსქვემოურში. რაც შეეხება ქვემოსვანურ დიალექტებს, იქ რთული შედგენილობის ელიზის შემთხვევები ვერ დავადასტურეთ.

3. რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში მონაწილე ხმოვნები კომპლექსთა შემდეგ კომბინაციებს იძლევიან სვანურში: ა+ა, ა+ჲ, ა+ჳ, ა+ე, ა+ო, ე+ე, ე+ა, ე+ჲ, ე+ი, ე+ო, ი+ი, ი+ა, ი+ჲ, ი+ე, ი+ო, ო+ა, უ+ა, უ+ე, უ+ო.

4. ეს ხმოვანთკომპლექსები დაიყო ორ ნაწილად:

1. იდენტური: ა+ა, ე+ე, ი+ი და

2. არაიდენტური: ა+ჲ, ა+ჳ, ა+ე, ა+ო, ე+ა, ე+ჲ, ე+ი, ე+ო, ი+ა, ი+ჲ, ი+ე, ი+ო, ო+ა, უ+ა, უ+ე, უ+ო.

5. რთულ ელიზიურ კონსტრუქციებში მომხდარი ცვლილებების მიხედვით A, B, C რიგის კომპლექსები გამოვყავით:

ა) A და C რიგის კომპლექსები სვანური ენის ბალსზემოურ დიალექტში, მორფემათა მიჯნაზე, იშლება ორი ხმოვნის სრული შერწყმით ერთ გრძელ ხმოვნად, ხოლო ბალსქვემოურ დიალექტში ხდება ელიზია.

ბ) B რიგის კომპლექსებში სვანური ენის ბალსზემოურ დიალექტში დადასტურდა კომპლექსის სრული შერწყმის შედეგად მიღებული გრძელი ხმოვნები და, ასევე ნაწილობრივი შერწყმით, დიფთონგიზაციის გზით მიღებული გრძელხმოვნის დიფთონგები. რაც შეეხება ბალსქვემოურ დიალექტს, იქ, როგორც წესი, იკარგება კომპლექსის ერთ-ერთი კომპონენტი.

გ. რთულ თანდებულთაგან ელიზიურ კონსტრუქციებში მონაწილეობს მხოლოდ და მხოლოდ ზემოსვანური **-თეისგა**, რომლის მეორე კომპონენტი არის მარტივი თავკიდურხმოვნისანი **-ისგა** „ში“ თანდებული¹.

7. „სვანური ენის ქრესტომათიაში“ საანალიზო მასალის განხილვისას რამდენიმე კორექტურული შეცდომა გამოვლინდა.

8. „სვანური ენის ქრესტომათიასა“ და „პროზაული ტექსტების“ პირველ ტომში დაფიქსირდა რამდენიმე -ა- დეიქტურნაწილაკიანი მაგალითი, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ელიზიურ პროცესთა თვალსაზრისით.

9. მორფემათა მიჯნაზე შექმნილ ხმოვანთკომპლექსებში დაგრძელების მიმართულება, ძირითადად, პროგრესულია, გავლენა კი — რეგრესული. კომპლექსის განვითარების საბოლოო საფეხური კი, როგორც მასალის ანალიზმა გვიჩვენა, არის ერთ ხმოვანზე გადასვლა.

10. როგორც მასალის ანალიზმა აჩვენა, გადამწყვეტ როლს მოცემულ შემთხვევაში მორფოლოგია ასრულებს. ძირითადად მორფოლოგიური ღირებულებისა ელიზიურ კონსტრუქციაში მონაწილე მეორე კომპონენტი, რომელიც მაელიზირებელია.

¹ არც ერთი დანარჩენი მარტივი თანდებული სვანურში თავკიდურხმოვნისანი არ არის.

ლიტერატურა

- აბესაძე 1955** — ნ. აბესაძე, თანდებულები სვანურში, თსუ ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა კონფერენცია, თეზისები, თბილისი, 1955.
- გაბუნია 1989** — კ. გაბუნია, რთული თანდებულების საკითხისათვის ქართულსა და სვანურში, იკე, XXVIII, თბილისი, 1989.
- გაზდელიანი 1999** — ე. გაზდელიანი, ხმოვანთა პოზიციური სივრცე სვანურ ენაში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1999.
- თოფურია 1967** — ვ. თოფურია, შრომები I, თბილისი, 1967.
- ჟღენტი, 1949** — ს. ჟღენტი, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, თბილისი, 1949.
- საღლიანი 2001** — მ. საღლიანი, ელიზია სვანურ ენაში, კავკასიის მაცნე, თბილისი, 2001.
- სვ. პროზ. I, 1939** — სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსზემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ, თბილისი, 1939.
- სვ. ქრესტ. 1978** — სვანური ენის ქრესტომათია, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ, მ. ქალდანმა და ზ. ჭუმბურიძემ, თბილისი, 1978.
- უთურგაიძე 1976** — თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბილისი, 1976.
- ქალდანი 1953** — მ. ქალდანი, ელიზია სვანურ ენაში, იკე, ტ. V, თბილისი, 1953.
- შარაძენიძე 1985** — თ. შარაძენიძე, სვანური ენა, იკეწ, XII, თბილისი, 1985.
- შარაძენიძე 1946** — თ. შარაძენიძე, უარყოფითი ნაწილაკები სვანურში, იკე, I, თბილისი, 1946.
- ჩანტლაძე 1998** — ი. ჩანტლაძე, შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელთა წარმოება. — ბრუნება და თანდებულიანი ფორმები, ქართველოლოგიური ძიებანი, თბილისი, 1998.
- ძიძიგური 1946** — შ. ძიძიგური, ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკურ პროცესთა საერთო საფუძველი ქართულ კილოებსა და სვანურში, იკე, ტ. I, თბილისი, 1946.
- მაჭავარიანი 1966** — Г. Мачавариани, К типологической характеристике общекартвельского языка-основы, ВЯ, 1966, №1, Москва.

MEDEA SAGLIANI

Complex Elisive Constructions in Svan

(according to Svan chrestomathy)

S u m m a r y

When in one phrase two vowel-complex (rarely - three) occur simultaneously and also at the morphemes boundary simplification of these vowel-complexes take place simultaneously, more exactly different phonetic processes, in which identical as well as non-identical vowel complexes take part, such phenomenon is called **elisive constructions**.

The analytical material gave us opportunity to manifest models of complex elision in two dialects of Svan - Upper Bal and Lower Bal. As for the Upper Svan dialects there the cases of complex elision are not evidenced.

The vowels take part in the complex elisive constructions give the following combinations of complexes in Svan: **a+a, a+ä, a+ã, a+c, a+o, c+c, c+a, c+ä, c+i, c+o, i+i, i+a, i+ä, i+c, i+o, o+a, u+a, u+c, u+o**.

These vowel-complexes were divided into two parts:

1. identical **a+a, c+c, i+i**
2. non-identical **a+ä, a+ã, a+c, a+o, c+a, c+ä, c+i, c+o, i+a, i+ä, i+c, i+o, o+a, u+a, u+c, u+o**.

According to changes in the complex elisive constructions we distinguished the complexes of A,B,C type.

Direction of lengthening in vowel-complexes formed at the morphemes boundary is basically progressive, influence - regressive. The final stage of developing of a complex as the analytical material showed us is the transition to one vowel. In given case morphology plays a decisive role. The second component in an elisive construction and which is elisiving, is basically of morphological value.